

RECENZIE

OTÁZKY THEORIE POZNÁNÍ (Sborník původních prací k problémům psychologie, logiky, estetiky, pedagogiky a jazykovědy). Vydalo SNPL, Praha 1954, strán 387, cena Kčs 30,—.

Práca, ktorú predkladáme našej širokej verejnosti, netvorí koherentný celok. Ide viac o riešenie len parciálnych otázok teórie poznania. Takýto charakter práce si vynucuje sama filozofická disciplína (gnozeológia), ktorej problematika je úzko spojená jednak so špeciálnymi filozofickými disciplínami, ako sú dialektika, logika atď., jednak so špeciálnymi vednými disciplínami (fyziológia, psychológia, jazykoveda, estetika).

Prvá vlastnosť teórie poznania predpokladá vypracovanosť špeciálnych filozofických disciplín, na ktorých — ak prehliadneme ekvivalenciu logiky, dialektiky a gnozeológie — musí posledná stavať. Nevypracovanosť alebo presnejšie nedostatočná vypracovanosť logiky a dialektiky ako systému (rozumie sa dialektického) implikuje i neúplnosť, nevypracovanosť gnozeológie. Gnozeológia sa nám teda predstavuje ako disciplína, v ktorej panuje určitá nejednotnosť a mnohoznačnosť.

Nemenej závažnú závislosť pozorujeme vo vzťahu gnozeológie ku konkrétnym vedným disciplínam. Každá konkrétna veda tak či onak súvisí alebo s filozofiou ako takou, alebo s niektorou jej zložkou. Medzi obidvoma však existuje symetrický vzťah. Konkrétna veda jednak stavia, jednak stavať pomáha. Obohacuje svoju oblasť, no obohacuje i filozofiu a opačne. Poznanie tejto druhej závislosti má pre gnozeológiu ďalekosiahle dôsledky.

Teória poznania (noetika) buduje svoje názory, hypotézy, teórie na všetkých vedných disciplínach. V danej situácii si nevšímame problém, ako sa ktorá z konkrétnych vied podieľa na budovaní tejto disciplíny, hoci sme si vedomí toho, že vždy určité vedy sú viac gnozeologickotvorné, iné menej. To koniec-koncov závisí od celkovej hospodársko-politickej situácie a od výrobných pomerov, v ktorých sa nachádza daná spoločnosť. Nedá sa poprieť skutočnosť, že staroveká geometria našla svoj odraz v diele Platóna práve tak, ako mechanika galileovského a newtonovského obdobia ovplyvnila nielen súčasnosť, ale aj neskoršie poznávanie metódy filozofií. No tu práve prichádzame na jednostrannosť, o ktorú nám ide. Vedecká teória poznania, ktorá vzniká s rozvojom marxizmu, neobmedzuje sa, ani sa nemôže obmedziť na jeden, príp. viac zdrojov. To ju práve odlišuje od všetkých ostatných gnozeológií. Noetika takto jednostranne chápaná sa nemôže s úspechom použiť rovnako na riešenie gnozeologických problémov rôznych konkrétnych disciplín. Takéto hľadisko sa v podstate rovná dogmatizmu. Ide tu fakticky o generalizáciu jednej oblasti na úkor ostatných na jednej strane a o podceňovanie, ba v dôsledkoch o neuznanie diferencovanosti sveta, ktorej zodpovedá naša klasifikácia vied na strane druhej.

Vedecká teória poznania musí brať do úvahy všetky vedné disciplíny a súčasne musí rešpektovať ich špecifické predmety, ktoré oné disciplíny skúmajú. Tým sa zaručuje celostný odraz skutočnosti, ktorý sa vyhne každej jednostrannosti a generalizácii.

Ďalšou chybou starších gnozeológií bola dogmatickosť, stereotypnosť a teda nedialektickosť ich téz a poučiek. Daný náhľad na gnozeológiu ako raz navždy vypracovanú disciplínu vyplýval z metafyzického pohľadu na svet. Tento druhý extrém, ktorý dlhé obdobie bol panujúcim názorom, sprevádza aj dnešné buržoázne snahy o vybudovanie teórie poznania.

Všetkých spomínaných nedostatkov, ktoré sa týkajú hlavných otázok noetiky, je zbavená marxistická teória poznania.

Sborník, ktorý pripravil kolektív českých autorov, je si vedomý spomínaných extrémov. To konečne ukazuje veľmi pestrá voľba tém, ktoré vychádzajú z najrôznejších vedných odborov, z ktorých využívajú všetko, čo má význam pre všeobecnú teóriu poznania. Ba sborník ďaleko prekročil za hranice týchto extrémov a rešpektovať marxistické hľadisko v základných otázkach považuje za samozrejmé.

Kolektív autorov správne vystihol medzeru, ktorá sa otvorila v marxistickej gnozeologickej literatúre od čias vydania štúdie bulharského marxistu T. Pavlova *Teória odrazu* (napísané roku 1936 po rusky). Výdobytky vied i prírodných i spoločenských, zmena politickej situácie, najmä po druhej svetovej vojne ukázali, že spomínané dielo T. Pavlova slúžiace dlhý čas ako základná literatúra pri štúdiu marxizmu, nedostačuje. No tvorcovia knihy nielen vyplňujú medzeru vzniknutú rozdielom dvoch decenií po stránke kvantitatívnej, ale riešia, uskutočňujú nové hľadisko na mnohé dielové problémy teórie odrazu. Práve tento rozbor gnozeologickej problematiky je prínosom a tvorivým rozvíjaním marxizmu. Rovnako podrobne kritike Helmholtza a Plechanova ako Chaschačicha a T. Pavlova atď. No musíme pripomenúť, že kniha nie je a nemá byť nejakou súhrnnou učebnicou noetiky. Je skôr návodom pre budúce vypracovanie podobnej súvislej štúdie (učebnice). Jej význam je predovšetkým v iniciatíve a v snahe autorov o revidovanie nesprávnych náhľadov, ktoré spôsobili štúdie Chaschačicha a T. Pavlova v otázkach teórie poznania.

Na druhej strane treba pripomenúť, že problematika, ktorá vyplúje z sborníka, nie je neznáma. Mnohé dielové otázky sa dnes často prediskutujú na rôznych vedeckých a straníckych fórach. Treba tiež vyčítať, že v jednotlivých príspevkoch sú mnohé tvrdenia a názory diskutabilné.

Celkove je sborník znamenitým prínosom pre naše vedecké hľadanie v teórii poznania. Ukazuje, že naša marxistická veda neustáva na mŕtvom bode, ale že hľadá nové cesty a podporuje tak rozvoj vedeckého myslenia.

Jednotlivé práce tohto rozsiahleho sborníka, ktorých je celkom 10, týkajú sa rôznych otázok gnozeológie. Programom či úvodom, ktorý vytyčuje a určuje noetickú problematiku, je príspevok Ladislava Tondla *O programe vedeckej teórie poznania*. Tondl poukazuje na úchylku I. Kanta, ktorý za cieľ úvah o poznaní urobil subjekt s jeho poznávacou mohutnosťou. Súčasne s Heglom odmieta postavenie subjektu do stredu gnozeologických výskumov, ktoré sa robili špekulatívnu cestou a teda bez úžitku. Za východisko, ktoré jedine môže byť korunované úspechom, považuje leninský náčrt, ktorý doteraz ešte nebol splnený. Sám Tondl sa opiera o tento náčrt a bližšie ho určuje troma zložkami, ktoré spolu organicky súvisia.

1. V tomto bode vychádza z už spomínaného Leninovho plánu. Poukazuje najmä na historickosť pri štúdiu, ktorá je pri dôkladnom rozbere materiálu spojená s logickým poznaním. Iba jednota obidvoch stránok sa stáva zárukou správneho postupu pri našej práci. No štúdium, narábanie s materiálom je vždy spojené s určitými postupmi a tak sa aj štúdium metód stáva súčasťou gnozeologického programu. Záverom upozorňuje na aspekt, ktorý sme spomínali na začiatku recenzie, že dôkladne pracovať na rozvinutí teórie poznania vyžaduje dokonalú znalosť aspoň jednej konkrétnej disciplíny a jej metód práce. V tomto ohľade sborník ako celok spĺňa uvedenú podmienku, lebo jednotlivé príspevky vychádzajú skutočne vždy z určitej konkrétnej vednej disciplíny.

2. Aj tento bod vyslovil už Lenin, ide v ňom fakticky o prechod anorganického vo vyššiu kvalitu, v organické a potom najmä o vznikanie a zdokonaľovanie sa organického, ktorého nižšie stupne nachádzame u živočíchov a dieťaťa. Odtiaľ teda súvislosť gnozeológie s biológiou, fyziológiou, psychológiou a pedagogikou. Musíme však upozorniť, že filozofia si z týchto disciplín všima len styčné body, ktoré sú jednak medzi špeciálnymi vednými odbormi samými, a jednak ich vzťah k filozofii.

3. Tu potvrdzuje naše stanovisko, ktoré sme vyslovili v úvode. Vedecká teória poznania je výsledkom, zavŕšením všetkých alebo aspoň väčšiny disciplín. Táto téza implikuje potom nemožnosť vybudovať vedeckú teóriu poznania z fyziológie, mechaniky a pod. Podobné pokusy vedú v podstate k redukcii gnozeológie ako vedy o poznaní vôbec na gnozeológiu určitej disciplíny, ktorá sa potom nemôže aplikovať na celú skutočnosť, ale iba na určitý

výsek mnohotvárneho sveta. Aj túto úchytku kolektív autorov rešpektuje a snaží sa s ňou vypořadat.

Ako ďalšie dôležité momenty v procese poznania uvádza Tondl nevyhnutnosť logickej analýzy, aj keď sa nám zdá, že autor nesúhlasí s jednotou gnozeológie, dialektiky a logiky, ktorú obhajuje s. Filkorn.

S logickou analýzou tesne súvisí aj ďalšia podstatná okolnosť: analýza jazyka. Jazyk chápe jednak ako nástroj na prenášanie a hromadenie poznatkov, jednak ako prostriedok, ktorý označuje určitý výsek zo skutočnosti. Dôraz kladie najmä na označenie kvalít, vlastností a javov v našich pojmoch. No autor pripomína, že aj táto stránka rôznych disciplín môže byť rôzna (umenie, hudba, jazyk). Súčasne vystriha pred ďalšou úchytkou, totiž pred nebezpečenstvom redukcie gnozeológie na sémantiku.

Upozorňujeme, že aj dva posledné momenty, ktoré berieme do úvahy pri rozpracovaní otázok teórie poznania, sú v zborníku rozobraté najmä v prácach s. Tondla, Tlustého, Procházkovej a Kusého.

Po takomto určení programu autor ešte pripomína, že je rad disciplín, ktoré môžu podporiť vybudovanie gnozeológie. Hlavný dôraz kladie na kybernetiku. Súčasne upozorňuje, že šírka programu si vyžaduje dlhú prácu a rad pracovníkov vyzbrojených serióznymi znalosťami svojich odborov. Pristúpme teraz k prvému z nich.

Prvá štúdia, ktorá analyzuje gnozeologickú problematiku na konkrétnom vedeckom materiáli, je práca P. Olšanského *Prvky zmyslového nazerania vo svetle učenia I. P. Pavlova o dvoch signálnych sústavách*. Práca je rozdelená na tri kapitoly, ktoré spolu organicky súvisia. V prvej kapitole rozoberá otázku psychofyzického problému. Všíma si jednak východisko a viazanosti psychologického na fyzické, jednak ďalej rozvádza základné zmyslové dáta, medzi ktoré zahrnuje pocit a vnem ako základné formy zmyslového nazerania. Autor správne konštatuje, že predstava tvorí prechod medzi zmyslovým nazeraním a abstraktným myslením. Fyziologicky táto forma poznania tvorí prechod od prvej signálnej sústavy k druhej signálnej sústave. No zdôrazňuje odlišnosť poznania, ktorého nositeľom je prvá signálna sústava u ľudí a zvierat, kde je zhoda len pri základných zákonitostiach.

V druhej kapitole sa zaoberá skúmaním počítok. Z jeho úvah možno vidieť, že počítok viaže k existencii živej hmoty, ktorá ním dostáva prvé zprávy, signály o skutočnosti. Počítky definuje ako „odraz nekonečného množstva kvalít pohybujúcej sa hmoty“ (str. 23). Z tejto definície vyňímame pojem *kvalita*, ktorý sa nám nezdá správne použitý. V danej súvislosti by vari bolo správne zaviesť pojem *vlastnosť*, lebo kvalita neoznačuje tu vlastnosť, ktorú je schopné poznať už zmyslové poznanie. Kvalita ako kategória je výsledkom abstraktného myslenia a fyziologicky je teda závislá od existencie druhej signálnej sústavy. No správne sa zdá konštatovanie, že počítky sú kategórie.

Autor ďalej uvádza rad problémov, medzi ktorými rieši napr. vzťah podmienenej reflexnej činnosti a počítok, vzťah podnetu a jeho rečového vyjadrenia, existenciu izolovaných počítok, ktoré závisia od stavu nervových funkcií.

Tretiu kapitolu uvádza pod záhlavím *vnem*. Už v počítok dochádza k jednote zmyslového a logického, lebo počítok nie je nejakým atómom, základným kameňom, ktorého kombinácia s inými počítkami by bola základom vyššej jednotky — vnemu. Dnes vieme, že aj počítok je výsledok syntézy a generalizácie, analýzy a diferenciacie. Tým viac to platí o vneme, ktorý vystupuje ako jednota bezprostredného a sprostredkovaného. Autor uplatňuje dôsledné fyziologické hľadisko, hoci nezabúda na filozofický dosah skúmaných teórií. Súčasne dopĺňa teoretické úvahy vhodne volenými príkladmi, ktoré dokonale osvetľujú prerokovávanú problematiku.

Vnem umožňuje vyššie predmetné poznávanie sveta. Hoci vzniká na základe počítok, nie je ich prostým súhrnom, ale odráža objektívnu realitu v jej všeobecnosti. Pri vnemoch ide už o bezprostredné ovplyvnenie štruktúry zmyslových dát abstraktným poznaním, prostredníctvom slovných označení. A tu nachádzame spomínanú jednotu zmyslového a logického, ktorá sa reprodukuje v každom jednotlivom momente poznania.

Tretia kapitola obsahuje veľmi zaujímavé partie o fyziologickom základe vnemov, o fyziologickom obsahu slova. Autor uzaviera prácu riešením vzťahu počítok a pojmu, z ktorého robí príslušné závery.

V. Tlustý, *Marxistická teória poznania a „teória symbolov“*. Kým prvý príspevok s. Olšan-skúho skúmal fyziologickú stránku zmyslových dát, v podstate zrod počítka a vnemu, príspevok s. Tlustého berie tieto danosti za vyriešené a orientuje sa na „problém odrazu vo zmyslovom vnímaní“. Ako vidíme, práca s. Tlustého predpokladá prvú štúdiu a tak tvorí s ňou súvis. Autorovi ide vlastne o to, či sa nám v našich počítkoch, vnemoch a predstavách podáva objektívna realita tak, že sa v nich verne a adekvátne odráža, alebo či naše počítky a vnemy nemajú s objektom, ktorý odrážajú, nijakú podobnosť a zhodu. To je základňa, z pozície ktorej pristupuje k riešeniu všetkých vytýčených problémov. Pritom bližšie určuje pojem zhody, na ktorom ukazuje trojaké možné interpretovanie, závisiace od filozofie, ktorá s ním narába.

Prednosťou práce je predovšetkým jej bojový charakter, ktorý na mnohých miestach pripomína boj K. Marxa proti mladohegelianom. Autor bojuje proti zastaralým názorom a nedôslednostiam, ktoré nachádzame v diele Chaschačicha a T. Pavlova. Tak autor opravuje tézu hlásanú Chaschačichom, že Helmholtzova a Sečenovova teória symbolov sa líšia v tom, že Sečenov je o krok ďalej ako Helmholtz. Pritom Tlustý vychádza priamo z Helmholtzovho diela *Handbuch der Physiologischen Optik* a ukazuje nielen, v čom sa Lenin s Helmholtzom rozchádzajú, ale aj na ekvivalenciu medzi Sečenovom a Helmholtzom v skúmanej otázke. Ďalej dokazuje materialistické východisko obidvoch v otázke pôvodu našich počítok a vnemov a zdôrazňuje, že koncepcia Sečenova sa v najpodstatnejších črtách zhoduje s Helmholtzovou. Pripomína aj Leninovu kritiku Plechanova, ktorý nahradil pojem znak, symbol, pojmom hieroglyf prebratým od I. M. Sečenova.

V druhej kapitole v 2. a 4. odstavci pristupuje k pojmu „zhody“ tak, ako ho chápe T. Pavlov. Dokazuje, že tie podmienky, ktoré T. Pavlov kladie na tento pojem, spĺňajú aj Helmholtz i Sečenov, ba dokonca že obidvaja sú dôslednejší materialisti ako sám T. Pavlov. Tento záver Tlustého vyplýva z neslávnej aplikácie matematiky v diele *Teória odrazu*. T. Pavlov totiž hľása, že uznáva existenciu odrazov sveta i existenciu znakov sveta. Odraz — to je to, čo odpovedá aspoň nejakej stránke zo skutočnosti. Znak, a tak isto ho chápe aj Helmholtz a Sečenov, je to, čo skutočnosti nezodpovedá ani v jednom bode. Tým sa T. Pavlov zamotáva a nakoniec musí vyhlásiť, že „I“ je ideou-obrazom, po našom odrazom, ale výraz ($\sqrt{-1}$) je znakom (špeciálne matematickým), teda nezodpovedá skutočnosti.

My môžeme dodať len toľko, že každé číslo je skutočne odrazom určitých vzťahov, je predikát predikátov. No to isté platí aj o spomínanom matematickom výraze, hoci tento je abstrakciou vyššieho stupňa. Skutočnosti zodpovedá, lebo z nej vyplýva. To povedal už F. Engels o každej matematike.

Táto časť autorovho príspevku je skutočne dôsledná a hodnotná. No bolo by žiaduce rozobrať podobné myšlienky aj na iných príkladoch, aby sa predišlo prekrucovaniu dialektického materializmu v spomínanej otázke.

Nedôslednejšie si autor počína pri analýze pojmu zhody, podobnosti ako gnozeologického problému. Vychádza z kritiky T. Pavlova, ktorému vyčíta, že konštatuje podobnosť medzi skutočnosťou a jej odrazom, hoci nepovie, v čom tá podobnosť vlastne je. V tomto ohľade je autor síce ďalej ak T. Pavlov, no sám sa vysporiadáva len s príkladom, ktorý uvádza T. Pavlov (farba), ale nerobí zovšeobecnenie na iné systémy, hoci vieme, že ide skutočne o závažný problém.

Dotýka sa aj nesprávneho náhľadu T. Pavlova na primárne a sekundárne kvality. Veelku je práca solídna, doložená príkladmi z fyziky.

Nemenej významná je štúdia L. Tondla *Gnozeologická úloha abstrakcie*. Práca je rozdelená na tri kapitoly, ktoré sa členia na niekoľko podkapitol. Autor diferencuje biologickú funkciu abstrakcie, vyšší stupeň, sociálnu funkciu abstrakcie, no v štúdiu analyzuje gnozeologickú funkciu abstrakcie. Hlavnú pozornosť venuje úlohe abstrakcie v procese poznávacej činnosti človeka a úlohe pri získavaní nového vedenia, obohacovania o nové poznatky. Štúdia neskúma gnozeologickú funkciu abstrakcie vo všetkých vedách. Opiera sa najmä o teoretické odbory prírodovedy. Sám autor vyhlasuje, že jeho štúdia nevyčerpáva celú problematiku abstrakcie. Má byť skôr počiatkom vážne vedeckej analýzy zákonitosti vedeckého poznania a jeho metodológie. Autorov prínos je predovšetkým v nebojácnom prístupe ku riešeniu nového, ešte neznámeho materiálu a v úspešnom uzatváraní z neho. Prekonáva tým tradičné

písanie o abstrakcii, ktoré nikdy nešlo za zlomkovité poznámky uvedené v diele Marxa a Engelsa.

Autor napr. rozoberá Lockovu empiristickú teóriu abstrakcie a nezabúda pripomenúť, že táto nijako neprekračuje klasifikačné aristotelovské myslenie, ktoré podobne postupovalo pri tvorení vecí druhého až *n*-tého stupňa.

Hodnotí Heglov prechod konkrétneho v abstraktné a opačne, rozširuje ho na celú oblasť poznania, v ktorej sa prejavuje tendencia od menej obsažnejšej abstrakcie k abstrakcii s bohatším vedením. A tak sa primitívnejšia abstrakcia javí všeobecnejšie ako abstrakcia na vyššom stupni rozvoja vied. Posledná je vlastne pochod ku konkrétnejšiemu, z čoho robí záver, že naše vedenie o svete je stále určitejšie a bohatšie. Tento prechod od fenoménov k substancii sa teda neuskutočňuje len analýzou, ale aj abstrakciou. Tu však narážame na ďalší problém, ktorý autor tiež rieši. Ide o spojitosť analýzy s abstrakciou, ktorá je vlastná samej podstate vnímania (Sečenov).

Veľmi pekná, na pohľad sa prácou nijako nesúvisiaca je tretia kapitola *Abstrakcia a experiment*. Autor poukazuje na dve formy experimentu, z ktorých druhá spracováva, hodnotí výsledky prvej a tak pôsobí objaviteľsky. Autor všetky svoje názory podopiera prírodovedeckým, najmä fyzikálnym materiálom, hoci sa nám zdá, že by bolo zaujímavejšie použiť aktuálnu fyziku. V práci je určité nówum aj v tom, že mnohé situácie ilustruje symbolickou logikou, čím sa získava väčší prehľad a presnosť. Sám zavádza nové symbolky, ktorým určuje obsah, aby sa vyhol mnohoznačnosti. Práca je písaná pomerne ľahkým štýlom, čím sa stáva prístupnou širokému okruhu záujemcov. Autor dbá na historickosť a príslušné problémy uzemňuje u ich pôvodcov v dejinách filozofie, čo dokazuje autorovu erudíciu.

Piata práca zborníka je štúdia E. Procházkovej *Úloha jazyka v procese poznania*. Tematika, ktorú autorka skúma, je pôsobivá predovšetkým v tom, že sa neuspokojuje s výsledkami diskusií, ktoré prebehli v Sovietskom sväze, ale že ich ďaleko prekračuje, v čom je prínos práce. Ak sa doteraz niečo písalo na podobnú tému, tak to zhruba neprekračovalo Stalinovo hľadisko, čo nemôžeme povedať o práci E. Procházkovej. Autorka neskúma však problém jazyka v celej jeho šírke. Všíma si skôr jednu z funkcií jazyka a snaží sa ju osvetliť z niekoľkých stránok, čo sa autorka v podstate podarilo.

Jazyk charakterizuje ako súhrn zvukových znakov, ktoré samy osebe nemôžu byť zrozumiteľné. Tieto zvukové celky nadobúdajú plný význam až pri poukaze na to, čo označujú. Podobný vzťah študuje i sémantika.

V prvej kapitole osvetľuje problém zmyslového a logického v jazyku. Súčasne sa zmieňuje o bohatosti zobrazenia objektívnej reality v jeho znakoch. No pripomína, že úlohou jazyka nie je zobrazit skutočnosť, ale ju opísať, a hodnota jazyka sa meria podľa toho, čo všetko z mnohotvárnej skutočnosti postihne a čo si ponechá. V ďalšom poukazuje na jednotu gnozeologickej analýzy s abstrakciou a poukazuje, ako sa obidve zúčastňujú na tvorbe jazykového znaku. Pochody prebiehajúce pri týchto procesoch nazýva vlastným myslením. Jazykový znak ako výsledok analytickej a abstraktnej činnosti zastupuje vec, jav. Prostredníctvom nich tvoríme pojmy. Upozorňuje, že kým slovo označuje iba jednu vec, pojem zaraďuje veci do tried, v čom autorka vidí poznávací aspekt pojmového myslenia. Historicky boli prvé pojmy odrazom len javových stránok. Až neskôr vznikajú pojmy, ktoré sú odrazom hlbších súvislostí.

Tento gnozeologický postup vidieť aj v histórii jazyka. Najsamprv vznikali „vlastné mená“, ktoré označovali konkrétne predmety. Každému predmetu zodpovedalo jedno vlastné meno. Išlo teda o jednojednoznačný vzťah, ktorý ešte nebol sysémantický. Túto funkciu dostáva až pri vzniku pojmu. Autorka však upozorňuje na historickú potrebu vlastných mien, ktoré boli základným predpokladom analýzy celkov na vlastnosti. Moment sysémantickosti je súčasne momentom logického postupu a teda vzniku pojmu.

Práca osahuje viac zaujímavých myšlienok, no bolo by potrebné ich potvrdenie a zdôvodnenie. Hoci autorka používa zahraničnú literatúru, málo z nej cituje. Zavádza terminológiu vzťahovej logiky a hovorí o vzťahovej štruktúre pojmu, čo objavila až moderná logika.

Okrajovo osvetľuje proces myslenia u hluchonemých. Nadhadzuje niektoré otázky, ktoré sú problematické.

Ak doterajšie príspevky, vynímajúc druhý, brali pojmy ako hotové danosti, bez skúmania

ich vzniku, tak príspevok M. Kusého *Logické prostriedky* si všima tú činnosť ľudského myslenia, ktorá prebieha pri tvorení pojmov a určovaní ich obsahu a rozsahu. Táto činnosť je ekvivalentná s tým, čo autor rozumie pod logickými prostriedkami. Pojmotvorný proces má podľa Kusého dve stránky: prechod od zmyslového k logickému a prechod od jedných pojmov k iným. Obidve tieto stránky chápe v jednote a niet medzi nimi časových dimenzií. Autor ukazuje, ako sa doterajšie skúmanie logických prostriedkov obmedzovalo na klasifikačný systém aristotelovskej logiky. Ukazuje nedostatky takéhoto výskumu, ktorý mohol narábať len s hotovými pojmami a ktoré len vtedy podliehali jeho operáciám. S uvedenými nedôslednosťami aj klasifikačná logika rozpracovala problém logických prostriedkov, ktorý bol vyjadrený v definíciách analýzy a syntézy, abstrakcie a generalizácie ako spojovacieho článku medzi objektom (znakmi objektu) a pojmom (znakmi pojmu).

V druhej kapitole sa autor vracia k vzájomnému vzťahu logických prostriedkov a k ich funkcii v myslení. Znova zdôrazňuje, že hoci jednotu logických prostriedkov konštatuje i tradičná logika, interpretuje túto jednotu svojim spôsobom.

Jediné dôsledné stanovisko zastáva materialistická teória poznania. Pojmy v tejto filozofii nie sú produktom štyroch logických prostriedkov, ale živěj, prakticko-poznávačej činnosti celého ľudského myslenia, v ktorom sú logické prostriedky uzlovými bodmi pojmotvorného procesu. No logické prostriedky nenastupujú do tohto procesu jeden po druhom, v časovej následnosti, ako štyri etapy či fázy, ale sú komplexom súčasne pôsobiacim v celom vzniku pojmu.

Analýza a syntéza, abstrakcia a generalizácia jeden druhého nepredchádzajú, ale sú momentom koexistencie.

Kusý upozorňuje na diferencovanie analýzy ako logického prostriedku od analytickej metódy myslenia či skúmania. V ďalšom autor podáva obraz o kvalitatívne rozdielnom pôsobení logických prostriedkov v klasifikačnom a dialektickom systéme. Upozorňuje na rozdiel extenzívnej a intenzívnej činnosti logických prostriedkov v oboch spomínaných systémoch.

Prednosťou práce je snaha o presnosť vo vyjadrovaní a správny metodický postup. Súčasne ukazuje na závislosť autora od prác s. Filkorna, čo sa vlastne zračí vo viacerých prácach predkladaného zborníka. Sama problematika logických prostriedkov nie je nijako nová, no v práci je vyriešená pomerne dôsledne. Cenné je riešenie podobných otázok, najmä ukážka účasti abstrakcie a zovšeobecnenia pri vzniku božstiev a idealizmu, kde autor dochádza až ku gnozeologickým koreňom spomínaných javov.

J. Baránek, J. Přenosil *Neovitalistická teória poznania Fr. Mareša*. Autori sa v práci zaoberajú analýzou a kritikou jedného z buržoázných smerov novovitalizmom, ktorý v českých pomeroch obhajoval fyziológ Fr. Mareš. Neskúmajú, aké boli subjektívne pohnútky Fr. Mareša, no pripomínajú, že sa iste nedajú oddeliť od jeho politickej činnosti a celkovej orientácie zameranej na boj proti materializmu. Zdanlivá vedecká objektivita a presnosť českého neovitalistu získala veľké množstvo stúpencov, ktorých viedla rovnakou cestou. Súčasne pripravila pôdu nemenej reakčnému holizmu, ktorý zachvátil istú skupinu lekárov. Práca je dobrou ukážkou, ako počeňovanie a neznalosť noetickej problematiky ešte aj dnes u nás sa často vyskytujúcej vedie k vyznávaniu zdanlive materialistických učení a nesprávnym záverom a interpretáciám v práci konkrétnej disciplíny. Aktuálna je aj téma, ktorá vychádza z domácich pomeroch a tak sa snaží o revíziu buržoázných nánosov kapitalistickej pavedy vo vlastných pomeroch.

Autori v prvej kapitole skúmajú Marešovu gnozeológiu ako východisko a v ďalších dvoch kapitolách používajú túto gnozeológiu pri riešení problému biológie, fyziológie a psychológie, nakoľko sa tieto dotýkajú základnej filozofickej otázky.

Mareš používa pojmy — skúsenosť, organizácia, vis vitalis — no interpretuje ich čisto idealisticky. Nachádzame u neho výroky: „Pozitívna veda neodhaľuje žiadne substancie ani pôsobiace príčiny“ (z diela *Idealizmus a realizmus v prírodnej vede*), táto úloha podľa Mareša pripadá najmä intuitivizmu. Z toho vyplýva aj cieľ Marešových úvah, ktoré majú dokázať bezmocnosť vedy, a to nielen vied o anorganickej prírode (pozri jeho náhľad na kauzalitu a zákon o zachovaní energie), ale najmä vied o živote, ktoré nahrádza je náboženstvom, vierou a mystikou.

Autori úplne odhaľujú paradoxné názory v Marešových dielach hovoriacich o agnosti-
cizme, iracionalizme a intuitivizme. Kritika Mareša je pomerne dôsledná.

Lenin vo svojom pláne, ktorý je potrebné splniť, ak chceme vybudovať teóriu poznania
a dialektiku, medziiným uvádza aj „dejiny duševného vývoja dieťaťa“. Sborník, hoci si
nenárokujú splnenie Leninovho odkazu, skúma aspoň niektoré momenty dotýkajúce sa dušev-
ného vývoja dieťaťa v štúdiu *Gnozeologické otázky teórie vyučovania*. Autor I. Tretera.
„V tejto stati sa pokúsim objasniť len niektoré otázky z bohatej problematiky gnozeologic-
kých základov teórie vyučovania“ — hovorí autor. A tak skutočne rozvádza problémy, od
ktorých sa nedá odhliadnuť pri vypracovaní všeobecnej teórie poznania.

Autor rozlišuje dvojakú tendenciu v ľudskom poznaní: Objavovanie nových faktov a
predávanie poznatkov, teda proces vyučovania, ktorý je predmetom výskumov tejto štúdie.
Ďalej ukazuje, že dogmatické aplikovanie gnozeológie na vyučovací proces vedie k pragma-
tickým teóriám, tzv. epizodického behu či teórii činnnej a pracovnej školy alebo ku koper-
nikáde Deweyho.

Z gnozeologických základov, z kategórie javu a podstaty, zmyslového a logického pri-
stupuje autor k starému pedagogickému sporu, boju o obsah a cieľ vyučovania, ktorý je
známy ako boj o klasické a reálne gymnáziá. Ukazuje na filozofický základ tohto sporu,
ktorý prebehol medzi stúpencami senzualizmu a racionalizmu.

Autor dokazuje, že jedine marxizmus je schopný rozriešiť túto problematiku, lebo zdô-
razňuje, že v procese vyučovania je samozrejmosťou prijímať poznatky z objektívneho sveta
a súčasne rozvíjať duševné schopnosti žiakov, čím sa likvidujú obidva extrémny. Tak vzniká
jednota, no jednota na vyššom stupni.

V závere práce analyzuje didaktický princíp názornosti. Otázku skúma historicky a
ukazuje, že Basedow išiel v názornosti tak ďaleko, že dával žiakom ješ z múky pečené
pocukované písmeňá. Aj tu autor vyníma jednotu zmyslového a logického, ktorá zaručuje
myšlienkovú aktivitu žiakov, požiadavku marxistickej pedagogiky.

Príspevok J. Voleka *O špecifickosti predmetu umeleckého odrazu skutočnosti* tvorí
predposlednú časť sborníka. Štúdia je súčasne ukážkou, ako pomáha teória poznania pri
riešení otázok konkrétnych disciplín, čím sa uplatňuje jej metodický aspekt, ktorý riešením
problému odhaľuje i nové, neznáme situácie, ktoré zase obohacujú gnozeológiu ako takú,
čím vyzbrojú jej teoretický arzenál. Už na začiatku musíme vyčítať nedostatok práce, hoci
sme si vedomí jej náročnosti, a to prílišnú rozvláčnosť a rozľahanosť. Na jednej strane je
to síce ospravedlniteľné, lebo autor podrobuje kritike množstvo súčasných i starších autorov,
no aj pri poznaní tejto skutočnosti sa nám štúdia jednako zdá byť príširoká. Ďalej treba
vyčítať mnohoznačnosť a súčasne nedoloženosť mnohých tvrdení. Práci, ako aj predchádza-
júcim prácam neuniká nedôsledné hľadisko T. Pavlova, ktoré Volek podrobuje náležitej
kritike. Tak poukazuje na pavlovovskú interpretáciu termínu „odraz“, skúma v nesprávnej
rovine vykladaný vzťah predmetu vedy a umenia, ktoré sa líšia len čo do stupňa subjektiv-
nosti, prevládajúce u posledného (Pavlov).

Na druhej strane autor prešľudoval a používa veľké množstvo materiálu a faktov, ktoré
upozorňujú na každom mieste štúdie. Správne je gnozeologické východisko a metodický
postup v práci, ktorý mu zaručil pomerne dôsledne sa vyrovnáť s pálčivou problematikou
umenia. K stanoveniu cieľa výtčného témou autor pristupuje nielen z historického pohľadu
na celú vec, ale konfrontuje s inými, hodne vzdialenými oblasťami, dôsledok čoho je správ-
nosť základných téz. Takáto analýza dovoľuje autorovi v závere práce vysloviť zásadné
smernice pre hodnotu, kritériá, cieľ umenia atď. Celkovým charakterom štúdia vysoláva
syntetický pohľad a je veľmi aktuálna.

Aspoň v krátkosti si všimneme hlavnú problematiku.

Na otázku, čo je umenie, možno v súhlase s autorom dať tri rôzne odpovede. V štúdiu
pod slovom umenie je však vždy myslené „súbor umeleckých diel“.

Východiskom k riešeniu samej problematiky je oddiferencovanie „odrazu“ v umení od
rovnakých pojmov v ostatných vedách, čím sa dostávame k otázke špecifickosti umeleckého
odrazu v skutočnosti. Aby určil, v čom je umelecký odraz špecifický, akceptuje leninské
učenie o troch členoch poznania v odraze. Vyberá rôznych autorov, rôzne smery, ktoré
prekonáva, a dochádza k záverom, ktoré sa stávajú základom riešenia predmetu umenia

samého. Aby sa dopátral podstaty, považuje za potrebné vyjasniť si estetické pojmy „zobrazenie“ a „výraz“ a v závere vyhlasuje, že umelecký obraz, dielo je jednotou oboch stránok: zobrazenia a výrazu. Tieto otázky analyzuje v siedmej kapitole.

Okrajovo sa zmieňuje o problematike dosahu umenia v poznaní a hovorí, že nie je nemožné obhájiť názor o dominantnosti poznávacej funkcie umeleckého diela.

V deviatej kapitole analyzuje vnútornú štruktúru subjektívnej časti diela, skladby, obrazu. V súvislosti s tým rieši vzťah výrazu a sebvýrazu, ktorý je inou stránkou vzťahu individuálno-psychologického a spoločensky-historického a dialektickou jednotou všeobecného, jedinečného a zvláštneho.

Desiata kapitola nám povie najviac o špecifickosti umeleckého odrazu skutočnosti. Je vyvrcholením, výsledkom predchádzajúcich analýz. Kým prírodoveda má za predmet iba objektívne procesy, hovorí autor, kým základné spoločenské vedy tiež odrážajú iba objektívne reálne deje, hoci sa na nich zúčastňuje subjektívny faktor, takže sprostredkovane sa aj tento subjektívny faktor podieľa na predmete odrazu v týchto vedách, tým nie sú tieto vedy spoločné a totožné s predmetom umenia. Umenie odráža dve veci: objektívnu realitu a vzťah subjektu k nej a tým sa stáva špecifické.

Takto nedoriedenú problematiku autor nepokladá za úplnú. Vzťahuje predmet umenia k histórii umenia, teórii umenia a literatúr a hovorí, že aj tieto disciplíny sa rozchádzajú s umením, lebo skúmajú objektivizovaný subjektívny proces. To isté platí o gnozeológii, jazykovede a logike. Špeciálne dáva do vzťahu psychológiu a umenie, ktorých rozdiel veľmi jasno formuluje.

Nakoniec robí rozdiel medzi vedou a náboženstvom, náboženstvom a umením. Ukazuje, ako veda odráža objektívne, náboženstvo subjektívne a umenie i reálnu skutočnosť i subjektívny vzťah k nej.

Záverom upozorňuje na množstvo spoločných znakov medzi predmetom umenia a predmetom spoločenských vied, čo je častou príčinou neoprávnených diskusií. Prácu ilustruje množstvom umeleckého materiálu a faktov.

V. Tlustý, J. Klofáč, *K otázke protikladu materiálneho a ideálneho v spoločnosti*. Kolektívne dielo dvoch autorov si položilo za cieľ zaviesť určitú jednoznačnosť medzi základnými kategóriami historického materializmu. Chaos spôsobený používaním pojmu „bytie“ a jeho správne materialistické chápanie tvorí prevažnú časť štúdie. Autori sa pridávajú materialistického náhľadu a riešia pojem „bytie“ v súvislosti s pojmom „vedomie“. Takýto postup vyplynul z poznania zákonitej súvislosti medzi vecami a javmi objektívneho sveta, ktoré sa navzájom dopĺňajú a podmieňujú. Ak teda uznávame zákonitosť, tak potom aj pojmy, ktoré sú kópiou, obrazom či odrazom tohto sveta, musíme skúmať nie vytrhnuté, izolovane od iných pojmov, ale vo vzájomnej súvislosti. Tým viac to platí pre kategórie, ktoré sú odrazom najuniverzálnejších a najpodstatnejších vzťahov a súvislostí medzi vecami a javmi. V tomto ohľade — hoci to presahuje rámec štúdie — nevidíme rozdiel medzi filozofickými kategóriami (to isté platí aj pre prírodovedu) a filozofickými zákonmi.

Rozbor pojmu bytie a vedomie dovoľuje autorom prísť ku gnozeologickej analýze materiálneho a ideálneho v spoločenských vzťahoch. Na základe Marxovej charakteristiky spoločenských javov vymedzujú tri skupiny javov: ak je vzťah medzi skupinou IIa a IIb otázkou odvodenou, tak vzťah skupín I ku IIa a IIb je základom protikladu materiálneho a ideálneho. Poznanie týchto predbežných určení je základom riešenia v spoločenskej problematike.

V štúdií je ďalej upozornenie jednak na absolútnosť, jednak na relatívnosť protikladu bytia a vedomia.

Podnetná je najmä posledná kapitola, kde autori skúmajú proces kauzality, vzájomného pôsobenia v spoločenských vedách a v tejto súvislosti nadhadzujú serióznu problematiku. Vyjadrujú presvedčenie, že spoločenské zákonitosti majú v podstate štatistický charakter. Stavajú a tiež proti oddeľovaniu kauzálnych zákonov a zákonov koexistencie.

Vcelku je sborník prínosom pre naše vedecké bádanie v dielových otázkach teórie poznania. Tak spĺňa aspoň časť z leninského odkazu, ktorý rozobral autor prvého príspevku L. Tondl. Hodnota sborníka je najmä v podnetnosti a výbere niektorých štúdií a predovšetkým v jeho nedogmatickosti a nekompromisnosti. Možno očakávať, že autori rozpracujú

i ostávajúcu časť Leninovho odkazu, čím zaplnia medzeru, ktorú pociťuje každý vedecký pracovník zaoberajúci sa všeobecnými otázkami vied. Aj keď niektoré formulácie jednotlivých príspevkov sú diskutabilné, nepodopreté a bolo by ich treba rozvinúť, jednako terminologické upresňovanie noetických pojmov, nadhadzovanie a riešenie problémov je kus záslužnej práce. Funkciu diela podporuje aj rozdelenie látky, ktoré zodpovedá členeniu problémov. V súvislosti s rozvojom sporných otázok zborník prísno odmieta nedôslednosti učenia T. Pavlova, ktoré nachádzame v jeho *Teórii odrazu*. Rovnako odmieta niektoré názory Časchačicha, ako aj starších teoretikov. Neprijíma zdanlivú uhladenosť buržoáznych teórií a smerov, na čo sme upozornili už v úvode.

Kniha je bohatá na rôzne nové nápady, riešenia a rezultáty. Dobre informuje o najnovších problémoch noetiky, ako sa tieto prejavujú v rôznych vedných odboroch. Nejde tu o prosté konštatovanie, ale priamo o vedecký výklad noetických otázok.

Kniha je písaná pomerne jednoducho, čo uľahčuje jej štúdium, no čo ju na druhej strane robí cennou a užitočnou pre rozvoj nášho myslenia.

M. Burica

JOSEF BENEŠ, *PURKYŇŮV ODKAZ VE VĚDĚ A FILOSOFII*. ČSAV, Praha 1957, strán 447, cena Kčs 53,—.

Josef Beneš je jedným z popredných českých filozofov. Okrem menších prác uverejnil už roku 1933 knihu *Tvořivá inteligence v theorii* a roku 1937 knihu *Descartesova metoda ve vědách a filosofii*. Tohto roku mu vyšla nákladom ČSAV rozsiahla monografická práca o Purkyňovom odkaze vo vede a filozofii, ktorá má význam nielen ako dôležitý príspevok k dejinám pokrokových tradícií českej vedy a filozofie, ale aj ako výrazný dokument autorovo rastu k marxistickej filozofii.

Predpoklady pre tento rast sa zračia už v jeho prvej knižnej práci *Tvořivá inteligence v theorii*, v ktorej sa autor vzoprel proti záplave iracionalizmu v českej filozofii pred vojnu. V ďalšej knižnej práci, v monografii *Descartesova metoda ve vědách a filosofii*, autor zdôrazňuje materialistické črty Descartesovej gnozológie a stavia sa proti vládnúcej vtedy falošnej a idealistickej interpretácii Descartesovej filozofie. Pozoruhodné je tiež, že svoj výklad založil Beneš predovšetkým na rozbere Descartesových *Regulí*.

Posledné Benešovo monografické dielo *Purkyňův odkaz ve vědě a filosofii* je výsledkom dlhoročného a dôkladného prieskumu nielen vlastného vedeckého odkazu J. E. Purkyňa, ale aj konkrétneho materiálu, ktorý s jeho tvorbou a činnosťou nejakým zreteľnejším spôsobom súvisí. Beneš spracoval tento bohatý materiál metódou historického materializmu a prenikavo osvetlil dôležitý úsek českej vedeckej a ideovej histórie.

Benešova práca ako prvá ucelene i diferencovane zachycuje osobnosť Purkyňa ako človeka, vedca, učiteľa, organizátora vedeckého života atď., pričom veľmi zasvätené osvetľuje vtedajšie ekonomické, politické, spoločenské, národnostné, kultúrne a ideové zápasy a sleduje, ako vplývali na mnohorakú činnosť Purkyňa a ako sa Purkyň sám na nich aktívne podieľal. Slovom autor skúma a ozrejmuje činnosť Purkyňa i vývin jeho filozofických a vedeckých náhľadov v organických a protirečivých vzťahoch ku konkrétnym spoločenskokultúrnym pomerom domácim i v súvisi s vývinom svetovej filozofie a vedy. Autor veľmi podrobne osvetľuje vedecké i filozofické náhľady Purkyňa, ich vývin i genézu. Za tým cieľom analyzuje a hodnotí európsku filozofiu a vedu, najmä tie prúdy, ktoré zvlášť markantne vplývali na Purkyňa a ku ktorým tiež sám Purkyň prispel. Autor zachycuje v práci aj ovzdušie ohnísk vtedajšieho vedeckého života, najmä kde Purkyň sám pôsobil.

Takýmto spôsobom sa Josef Beneš dopracoval ako prvý k celkovému a možno povedať i panoramatickému pohľadu na život a účinkovanie Purkyňa. Takto sa po prvý raz zjavuje pred našim zrakom životné, ideové a vedecké dielo Purkyňa ako celok, takto po prvý raz vystupuje pred nami v organickom a zákonitom súvisi Purkyňov svetonáhľad, jeho spoločenské náhľady, jeho ponímanie pomeru filozofie a vedy, ich poslanie pre život atď. Autor i jeho vlastnú objaviteľskú prácu na poli fyziológie analyzuje a zvažuje nie bez prizerania na jej vzťahy a súvislosti s výdobytkami zahraničnej vedy i rozpormi medzi fyziológiou orientácie západoeurópskej a nemeckej.